

DİLÇİLİK

UOT 821.512.161

YUNUS ƏMRƏ DİVANINDA ƏRƏB-FARS MƏNŞƏLİ SÖZLƏR

Aytən İBRAHİMOVA*

Açar sözlər: Alınma sözlər, sözün mənşəyi, sözün mənası

XÜLASƏ

Məqalədə türk dilinin tarixi inkişafının müəyyən mərhələsində türk mənşəli sözlərin bir qismi ərəb-fars sözləri ilə əvəzlənməsi, özləşmə prosesində alınmaların xeyli hissəsi yenidən öz türkcə sözlərlə dəyişdirilməsi araşdırılmışdır. Tədqiqatın əsas predmeti Yunus Əmrənin əsərlərindəki ərəb-fars alınmalarının araşdırılmasıdır. Yunus Əmrənin əsərlərində təsadüf etdiyimiz ərəb mənşəli sözlər əsasən dini anlayışlarla və ya mücərrəd məfhumlarla bağlıdır. Fars mənşəli sözlər, daha çox izafət birləşmələrində özünü göstərir.

Ərəb dili elm, fars dili isə poeziya dili hesab olunduğundan, qeyd olunan dillər məxsus sözlərin türk yazılı və şifahi dilinə böyük təsiri göstərmişdir. Həmin səbəbdən də Yunus Əmrə divanında ərəb-fars mənşəli sözlər mövcuddur. Ərəb-fars mənşəli sözlərin işlənməsinin türk dilinə həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri olmuşdur. Müsbət cəhət ondan ibarət idi ki, türk dilinin lüğət tərkibi zənginləşirdi, dildə sinonimlik, omonimlik genişləndirdi, dilin ifadə və bədii təsvir vasitələri artırdı. Mənfi cəhət ondan ibarət idi ki, dil qəlizləşirdi, fikirlərin düzgün anlaşılması üçün maneələr yaranırdı, dilin xəlqiliyi itirdi, oxucu auditoriyası daralırdı və s. Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, ərəb-fars sözləri canlı danışıq dilinə yazıda nitqdən daha az təsir göstərmişdi; məişət danışıqında ərəb-fars sözləri minimum səviyyədə idi.

Yunus Əmrə divanında təsadüf olunan ərəb-fars sözləri istisnasız olaraq o dövrə (XIII-XIV) və ondan sonrakı ədəbi mərhələyə aid olan abidələrdə də təsbit olunmuşdur. S.Eyuboglu iddia edir ki, Y.Əmrə divanında təsadüf edilən ərəb və fars alınmalarının böyük bir qismi canlı danışıq dilinin məişət leksikasını təşkil edirdi [2, 335]. Təbii ki, yuxarıda qeyd olunan alınmaların özünəməxsus səciyyəsi vardı: ərəb və fars alınmaları tez-tez düzəltmə feillərin əsas komponenti kimi (təsirli və təsirsiz feillərin) çıxış edir. Məsələn: arzetmək (arzeylemek), kurban eylemek, cenk eylemek, kar-koymaq, pişman olmak və s.

Ərəb və fars sözlərindən düzəltmə feil yaratmaq hallarına az-az təsadüf olunur: şeyrhlemek, aceplemek, arzulamak, kariplemek, canlanmaq və s. Türk dilinə məxsus olan şəkilçilərin ərəb və fars mənşəli sözlərə artırılması ilə yeni anlayış ifadə edən mücərrəd mənalı sözlər yaranır. Məsələn:

harap+lık, azad+lık, dost+luk, aşık+lık və s.

Sözdüzəldici şəkilçiləri içində fəal şəkilçilərdən lı (li, lu, lü) xüsusən fəaldır: sabır+lı, hüner+lı, baht+lı, kuvvet+lı, fikir+lı və s.

Qeyd olunan şəkilçinin antonimi olan =sız (siz, suz, süz) şəkilçisi də fəal şəkilçidir:

iman+sız, nihayet+siz, dert+siz, kusur+suz, günah+sız və s.

* F.ü.f.d. BDU Şərqişünaslıq fakültəsi, Türk Filologiyası kafedrası
E-mail: taciye@mail.ru

-Daş – şakilçisi ilə düzəlmiş = hal+daş və raz+daş sözlərini qeyd edə bilərik.

Bəzi ərəb və fars mənşəli sözlər qoşa sözlər şəklində təsadüf edilir: men+zilü davar, ilü şəhr, canu gönül, essi ziyan və s. Bu tipli sözlərdə türk mənşəli şakilçilər yalnız ikinci tərəfə əlavə edilir. Məsələn: gülü reyhanın kokusu, şəhdü şekerden şirin, sabr və kararım və s. Qeyd edək ki, çox məhdud hallarda hər iki tərəfin şakilçi qəbul etməsinin şahidi olduq. Məsələn: haddi şümarı yok, hayrım şeirrim. Zənnimizcə, şeirin vəzninin pozulmaması üçün bəzi hallarda qoşa sözlər tərkib hissələrinə parçalanır və sadə sözlər kimi müstəqil şəkildə şakilçi qəbul edir.

Y.Əmrə divanında qeyri-türk mənşəli sözlər içərisində ən çox yer tutan ərəb mənşəli sözlərdir. (Düzdür, ərəb mənşəli sözlərin içində ərəb dili vasitəsilə türk dilinə keçmiş – *namus*, *qanun*- tipli yunan sözləri də vardır). Ərəb mənşəli sözlərin türk dilinə keçməsi yolları müxtəlif olmuşdur. Ərəb mənşəli sözlərin cüzi hissəsi islamaqədərki dövrə aiddirsə, böyük əksəriyyəti islamdan sonrakı mərhələyə təsadüf edir.

Y.Əmrənin şeirlərindəki ərəb alınmalarının bir qismi mücərrəd anlayışları ifadə edir: eşq, vəfa, cəfa, hüner, taqet, qüvvə, sebr, ilham, iman, ruh, fikir və s.

Ərəb və fars alınmalarının məruz qaldığı fonetik dəyişikliklər arasında diqqəti cəlb edən cəhət onların tərkibindəki saitlərin bəzi hallarda uzun tələffüz olunmasıdır. Türk dillərinə yad olan bu tipli saitlərin mövcudluğu sözün lüğəti mənasının dəyişməsinə səbəb olur. Samitlər sistemində də fərqli cəhətlər ortaya çıxır. Ərəb dilinə xas olan bir neçə samitin türk dilində ekvivalenti olmadığından türk dilində həmin samit səslər başqa samitlərlə əvəzlənmişdir. Ərəb dilində işlənən - ث səsi s, س - səsi - s, ص - səsi s ilə, ح və ه = səsləri h; ذ, ز, ظ, ض - səsləri - z; ت və ل - səsləri -t səsləri ilə verilmişdir. Göründüyü kimi, üç müxtəlif məxrəcli səsin bir s səsi ilə, dörd müxtəlif məxrəcli səsin də, eyni zamanda tək bir z səsi ilə verilməsi sözlərin lüğəvi mənasında ciddi təhriflər yaratmışdır. Emfatik boğaz samiti ع və غ səsinə türk dilində ifadə etmək üçün də uyğun səs yoxdur. Bizcə, bu səbəbdən də Y.Əmrənin şeirlərində eyni anlayışı ifadə edən sözün bəzən müxtəlif variantlarda verilməsinə təsadüf olunur. Məsələn:

dünya – dünyə, hizmet – hidmet, dua – deva və s. Yunus Əmrə yaradıcılığında əcnəbi alınmalar içərisində fars mənşəli alınmalar da az deyil. Dilçilərin əksəriyyəti hesab edirlər ki, bal və öküz sözləri erkən dil əlaqələrinin nəticəsində Hind-Avropa mənşəli fars dilindən türk dilinə keçmişdir. Belə qədim mənşəli alınmalar sırasına =bağ= sözünü də əlavə edirlər. Bu gün fars mənşəli hesab olunan asan sözü əslində türk mənşəlidir. Qədim türk dilində işlənən və bu gün müasir türk dilində də yenidən fəal sözə çevrilən =əsən= (sağlıq, səhhət, xoşbəxtlik) sözü fars dilində =asan= formasında işlənmiş və bumeranq kimi yenidən türk dillərinə qayıtmış və =asan= şəklini almışdır.

=Çadır= sözü fars mənşəli olmaqla türk dilində fəal işləklik mövqeyi qazanmışdır. Ədalət naminə qeyd etməliyik ki, bu gün bizə fars mənşəli sözlər kimi görünən sözlərin əksəriyyəti fars dilinə soqdi, türk, Alban, Şumer, Xett, Akkad dillərindən keçmişdir. Məsələn: xatın (xevatin), borç, uçmaq, tamu, sayru və s. Müşahidələr göstərir ki, Y.Əmrə divanında mövcud olan fars mənşəli sözlər fonetik, morfoloji və semantik baxımdan ərəb mənşəli sözlərlə müqayisədə daha çox dəyişikliyə uğramışdır. Ədalət naminə qeyd edilməlidir ki, ərəb qrafikası əsasında yazılmış divanda fonetik adaptasiyanı izləmək çətindir. Məsələ burasındadır ki, həm fars, həm də türk dili üçün ərəb qrafikası yad sistemdir. Xatırladaq ki, farslar ərəb dilində olmayan ç, p, j və q = səslərini ifadə edə bilmək üçün ərəb qrafikasında cüzi dəyişiklik aparmış və həmin səsləri ifadə edən hərflər əlavə etmişlər. Digər tərəfdən, ərəb dilindən keçmiş sözlərin hansı qisminin şifahi, hansının isə yazılı yolla keçməsinə də dəqiqləşdirmək məsələsi mübahisəlidir. Maraqlı görünən məqamlardan biri də fars alınmalarının Y.Əmrə divanında bəzən fərqli şəkildə işlənməsi müşahidə olunur: şeştə – çeştə = altı şadi – şazi = sevincli və s. Bəzi alınmaların mənşəyi barədə yekdil fikir yoxdur. Məsələn, türk dillərində işlənən =turac= sözü Y.Əmrədə durrac şəklində işlənilib. Qeyd edək ki, bu isimdən =durraçlanmaq= feili də yaranmışdır. Duraç – turac sözü ərəb və fars dillərində də işlənməkdədir. D.Setarov bu sözün türk mənşəli olduğunu iddia etmişdir.

Becid sözü müasir dildə təcili, təxirəsalınmaz anlayışlarını ifadə edir. Qeyd olunan söz müxtəlif fonetik variantlarda təsadüf edilir: becid-tecit-becet-begid və s. Becid sözü daha çox türk

dilinin Amasya, Azərbaycan dilinin Bakı, türkmən dilinin çarçau ləhcələrində işlənir. Qeyd olunan söz qədim türk dili lüğətində əks olunmayıb. Becid sözünün quruluşu həmin sözün türk mənşəli olmadığını sübut edir. Ərəb dilində bu ciddən (olduqca) sözünün ixtisar olunmuş şəkildir. Qeyd olunan sözün ərəb mənşəli olduğunu T.Senker, A.Zayonçkovski və S.Staxovski də qeyd etmişlər. Becid sözü əsasən fars dilinin dominant olduğu ərəziyə yaxın olan yerlərdə yayılmışdır. Həmin söz fars dilində beəcil, besürət şəklində daha işləkdir.

Comerd sözünün etimologiyası, bizzə, şübhə doğurmamalıdır. Comerd – cavan+merd sözlərinin kontominasiyasından başqa bir şey olmasa da, bəzi araşdırıcılar bu sözü ərəb mənşəli =çud= sözü ilə əlaqələndirməyə cəhd edirlər. Məsələn, M.Ryasnenin fikrincə ərəb dilindəki cud sözü əliaçıqlıq; səxavətli anlamları ifadə edərək fars mənşəli = mərd= sözünə əlavə edilərək =əliaçıq adam= mürəkkəb sözünə çevrilmişdir, =d= fonemi isə birləşmə zamanı ixtisara düşmüşdür.[9, 185] Divanda təsadüf olunan balaban sözü də etimoloji baxımdan maraqlıdır. Fars dilində balaban sözü şahin sözü mənasını ifadə edir. Balaban sözündə bala elementi türk dilində körpə və ya çox, artıq mənalarını bildirir. Türkoloqlardan B.Banq, M.Ryasyanen qeyd edirlər ki, balaban sözü türk dilinin müxtəlif ləhcə və şivələrində şahin mənasında işlənir. Bizim fikrimizcə, balaban sözünün şahin mənası bildirməsi sonralar ortaya çıxmışdır. Əvvəlcədən qeyd edək ki, şahin sözü xüsusi quş növünü ifadə etmir, çünki, şahin "şaha layiq" anlayışının ekvivalentidir. Ov edərkən yırtıcı quşlardan istifadə edən əyan və saray əhli xüsusi təlim görmüş yırtıcı quşlardan – qartal kimilərdən faydalanırdılar. Onların yararlandığıları tərhan, laçın, berkut, qırğı quşlarının bir ümumiləşdirici adı vardı: şahin, şahini-qırğı quşlarının bir ümumiləşdirici adı vardı: şahin, şahini-körpə olarkən ovçular anasının səsi ilə aldadıb tutuşdular. Bu məqsədlə onlar ana şahinin səsinə təqlid edərək bilən nəfəsli musiqi alətindən balabandan yararlanırdılar. Balabanın səsinə aldanan körpə şahin yuvasından çıxırdı və beləliklə ovçular onu tuturdular. Sonralar bu üsul ilə tutulan bala şahinlərə =balaban= demişlər. Y.Əmrənin divanında az miqdarda yunan mənşəli sözlər də mövcuddur. Məsələn, sınır (sərhəd), poyraz (şimal küləyi), hoyrat (kobud), şinik (dənəvər cisimlərin ölçüsü üçün çəki vahidi) və s. Q.Mayer, V.Radlov və M.Ryasyanen "şinik" sözünün yunan mənşəli olmadığını qeyd edirlər. T.Senker, L.Budaqov, T.Tekin, D.Yeremeyev və b. Türk dilində və Y.Emrə divanında işlənən =omuz= sözünün yunan mənşəli olduğu ehtimalını irəli sürürlər. T.Tekin qeyd edir ki, omuz sözü türk dilində sonralar işlədilməyə başlamışdır, əvvəllər omuz əvəzinə çiyin sözü işlənmişdir.[4, 402] V.Radlovun lüğətində omuz ilə paralel işlənən sözlər digər türk dillərində müxtəlif şəkildə təzahür edir: qazax dilində "omrau" – "atın qabaq, döş hissəsi", çuvaş dilində "emer, emra, ömre" – at və digər heyvanların ön tərəfi, başqırd dilində "umrau" –körpücük sümüyü – mənalarını bildirir. Omuz sözü əsasən qərbi-türk dillərində (türkmən, qaraqalpaq, kabardin – balkar, qumıq, özbək) işlənəkdədir. Omuz sözü barədə yunan lüğətçiləri yekdil fikirdədirlər ki, həmin söz yunan mənşəlidir (Boisaq E. Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Paris, 1938, s.1082). Omuz sözünün başqa hind-Avropa dillərində qarşılıqlarına nəfəs salaq: latınca umerus (çiyin, kürək), german dillərində arms (qollar) və s.

Y.Əmrə divanında diqqəti cəlb edən sözlərdən biri də =çeri= sözüdür. N.Dmitriyev həmin sözü soqdi dilindəki sözlə əlaqələndirmiş və mənasının "döyüşçü" olduğunu qeyd etmişdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, soqdi mətnlərində hələlik =çervi= sözünə rastlanılmamışdır. Qədim türk sözlüyündə =çeriğ= sözü qoşun mənasında işlənmişdir və çeriğ sözünün sanskrit dilinə aid olması fikri irəli sürülmüşdür. Yunus Əmrənin divanında təsadüf olunan ərəb və fars sözlərinin bir qismi orijinal uyğun şəkildə təsbit edilmişdir. 1928-ci ildə Türkiyədə keçirilən əlifba islahatından sonra latın qrafikası əsasında yaradılmış və qəbul olunmuş əlifbada o vaxta qədər türk dilində olmuş x səsi, ə səsi əlifbada əks olunmadığı məlumdur. O da faktıdır ki, x səsi bu gün türk əlifbasında yerinə görə h, k və ş hərfləri ilə ifadə olunur (haber, çox, arşiv). Yunus Emrə divanında isə x səsi (خ) işlənibdir. Türk dilinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə vaxtilə Türk Dil Qurumunun tətbiq etdiyi orfoqrafiya qaydalarının əksinə olaraq Yunus Əmrə divanında karlaşma və cingiltiləşmə fonetik qanunu gözlənilmir. Başqa sözlə, cingiltili samitin yanında cingiltili, kar samitin yanında kar samitin işlənməsi və ya sözlərin sonunda b, c, d, g samitlərin işlənməsi faktları ilə bağlı fərqli nüsxələr

nəzərə çarpır: Yıxma dinin bünyadın Tur estə namazına Ağır nərvaza quşlar, təsbih oxur ağaclar.

Müasir türk dilində keçti, keçmiş şəklində işlənən və yazılar sözlər Y.Əmrə divanında keçdi, keçmiş variantında işlənmişdir:

Anı taşra sananların ömrü keçdi pərakəndə (pekərende),
Anın işqinin (aşkının) güzgüsü kendində göstərdi bizi;
Keçər (geçer) iken Yunus şes oldu dosta,
Ki qaldı (kaldı) anda, andan içərü (içeri).

Y.Əmrə divanında müasir baxımdan arxaik görünən leksik alınmaların sırasına pünhan sözü-nü də əlavə etmək olar:

I. Biz bizi bilmez idik, bizi yaradan eyledi,
Aşkar bizi kıldı kendini pünhan eyledi.

I. Ələstdə bila idik göz açdıq bəla dedik,
Adın Yunus eden cümle bizden eyledi.

Pünhan sözü müasir türk dilində gizlin şəklində işlənilməkdədir. Y.Əmrə divanında sinonimləşmiş və omonimləşmiş alınmalara və öztükçə sözlərə də təsadüf olunur. Bunlardan biri də baş sözüdür. Baş – yara mənasında işlənmişdir:

I. Ol çələbin eşqi benim bağırmı baş eylədi
Aldı benim gönlümü sırrımı faş eyledi.
II. Əsrük oldu canımız, durdu gər lisanımız,
Ol Çelebin eşqi beni serxoş eyledi.

İkinci beytin birinci misrasındakı esrük sözü ilə həmin beytin ikinci misrasındakı serxoş sözü sinonim sözlərdir. Aralarındakı fərq onların mənşələrindədir. Başqa sözlə, ersük türk mənşəli, serxoş isə fars mənşəli sözdür. Ersük sözü qədim türk dilində esrimek (əsrimek) – huşunu itirmək, məst olmaq, reallıq hissini itirmək" mənaları ifadə etmişdir ("Koroğlu" dastanında da bu söz işlənmişdir: Uca dağ başında əsrmiş nərsən, cəmi dəlilərə igid sərvərsən). Qədim türk dili sözlüğündə əlavə olaraq qeyd edilmişdir ki, esrimek feili var-dövlətdən və hakimiyətdən sərməst olana da deyilir. Ümumiyyətlə, əsrük sözünə türkologiyaya bəlli olan əksər yazılı türk abidələrində təsadüf olunur. Türk dillərinin etimoloji sözlüyündə əsrük sözünün müxtəlif türk dillərində – qaraçay, qırqı, qabardin – balkar, qırğız, noğay, qaraqalpaq, qazax, özbək, tatar, başqırd, yakut, türk, türkmən və s. işlənir. Bəzi türkoloqların fikrinə görə, esrük sözünün kökü olan esre/esri əslində esir və ya esür sözündən alınmışdır.[10, 310]

Türk yazılı abidələrində isə esir/esri sözlərinin aşağıdakı mənaları qeyd olunmuşdur: 1. Sərxoş olmaq, huşunu itirmək, dəli olmaq. Bu mənalar aparıcı olmaqla bərabər XIII-XIV əsr abidələrində geniş müşahidə olunur. 2. Bəzi abidələrdə əlavə mənalar kəsb edərək bərk hirsənmək, açıqlanmaq anlamlarını da bildirmişdir. XIV-XVI əsr abidələrində bəzən esrit (esirt, esrüt) variantında da müşahidə olunur. Sonrakı dövrlərdə sərxoş sözü tərəfindən sıxışdırılmış və tədricən işləkliyini itirmişdir. Bolu, Eskişehir və Ankara ağızlarında işlənilməkdədir. Eşrimek feilinin həmin dialektlərdə qışqırmaq, özündən çıxmaq, heç nəyə görə əsəbiləşmək mənalarında işlənməsi məlum faktdır. İstanbul və Eskişehirin bəzi ilçələrində esrimek feili eyni zamanda məzəmmət etmək, yaramaz hərəkət etmək mənaları da bildirir. Kocaeli bölgəsində esrimek feili harınlaşmış heyvanın narahat hərəkətinə deyilir [5, 87].

Y.Əmrə divanında maraqlı doğuran cəhətlərdən biri də bəzi alınmaların fonetik və morfoloji dəyişikliyə uğramamasıdır. Məsələn:

Dinin, imanın varsa xor görməgil dərvişləri
 Cümgə aləm müştəqdurur görmək ilə dərvişləri.
 Ay və Günəş müştəq durur dərvişlərin söhbətinə
 Fəriştələr təsbihində zikr edər dərvişləri.

Verilmiş örnəkdəki alınmalar içərisində xor və fəriştən sözləri müasir türk dili üçün arxaikdir. Xor sözü ağılsız, düşüncəsiz, axmaq mənalarını ifadə edir. Fəriştə sözü mələklərin balaları mənasını ifadə edir; təsbih sözü ərəb dilinə aid olan sözdür, mənası Allahın böyüklüyünü, əzəmətini vəsf etmək, ona dua etmək deməkdir. Müştəq sözü də ərəb mənşəlidir, mənası aşiq olmaq, vurulmaq deməkdir. Y.Əmrə divanında qeyd olunan ərəb və fars alınmaları orijinaldakı mənalarını qoruyub saxlamış və heç bir mənə təhrifinə uğramamışdır. Din, iman, cümlə, aləm tipli alınmalar da ilkin formasını və semantikasını mühafizə etmişdir. Y.Əmrə divanında alınmaların cüzi bir hissəsini onomastik vahidlər təşkil edir. Onomastik vahidlərin müəyyən qismini şəxs adları tutur. Həmin antroponimlər müqəddəs Quran, İncil, Tövrat və Zəburla bağlı adlardır.

Çəkilən adlar içərisində islam peyğəmbəri Həzrət Məhəmməd əleyhissəlamın adı xüsusi çəkiyə malikdir:

Məhəmmədə bir gecə Tanrıdan endi Buraq
 Cəbrail dedi səni, meraca çağırırdı Haqq.
 Göylərə xəbər oldu, hər yan sevinclə doldu,
 Dedilər Əhməd gəldi, bəzəndi səkkiz uçmaq.

Bir örnəkdə verilmiş Əhməd sözü də Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı addır və onun epitetlərindəndir. Y.Əmrə divanında tez-tez Musanın, İsanın, Əyyubun, Yəqubun, Üveysəl-Qərainin, Harunun, Cəbrailin, Əzrailin, Nuhun, Adəmin, Sina dağının, Ərşin, Kürsün, Cənnət və Cəhənnəmin, Sirat körpüsünün, Ərəfin adı çəkilir. Məsələn:

- 1) Üveys yerindən durdu, Ərşdə bin büsat kurdu,
 Məhəmməd onu gördü, vüsala döndü fərak.
- 2) Gök yüzündə İsa ilə, Tur dağında Musa ilə
 Əlindəki əsa ilə, çağırarım, Mövlam, seni.
 Dərdi öküz Əyyub ilə, gözü yaşlı Yakub ilə
 Ol Məhəmməd mehriban ilə, çağırarım, Mövlam, seni.
- 3) Gəldi Münkirle Nəkir, hər biri sordu bir-bir
 İlahim, kendin cavab ver, Allah sana verdim elim.
- 4) Sallanır Tuba dalları, Kuran okur hem dilləri,
 Cənnət bağının gülləri, kokar Allah deyü-deyü.
 Kimin yeyir, kimi içir, melekler bin rahmet saçır
 İdris nebi hülle biçir, biçir Allah deyü deyü.
- 5) Rizvan durur kapı açan, Cənnət hüllesini biçən
 Kevser sərabını içən, kanır Allah deyü deyü.
- 6) Əbubəkr, Ömer, Osman da bile, ya Muhəmməd, könlüm arzular seni,
 Əli ilə Həsən, Hüseyin anda, sevgisi gönüldə, eşqi bu canda,
 Sabah məhşər günü o haqq divanda, ya Muhəmməd, gönlüm arzular səni.

Maraqlıdır ki, Y.Əmrə divanındakı bütün onomastik adların verilməsində subordinasıya və xronologiya ciddi şəkildə gizlənilmişdir.

Y.Əmrənin xalq şeiri, yəni hecəda yazdığı ilahi və nəfəslərində ərəb və fars alınmaları, onun əruzda yazdığı şeirləri ilə müqayisədə azdır. Minacat, nət və qəzəllərində Y.Əmrə nisbətən daha çox ərəb və fars alınmalarından istifadə etmişdir. Lakin bütün bu alınmaların mövcudluğuna baxmayaraq, onun yaradıcılığında, poetik sözlüyündə xalq danışığı dili, Anadolu türkcəsi ən əhəmiyyətli yeri

tuttur. XIII əsrin xüsusiyyətləri, səlcuqların Ön Asiyada yerləşmələri, müstəqil dövlət yaratmaları, dil əlaqələri, Osmanlı dönməsinin təşəkkülü, coğrafi ərazinin səciyyəvi xüsusiyyətləri və s. ekstralinqvistik təsirlər, təbii ki, Y.Əmrə yaradıcılığında, onun dilindən yan keçməmişdir. Bütün bu təsirlər fonunda Y.Əmrə mənsubu olduğu millətin dilinə qayğı ilə yanaşmış və onu öz poeziyasının əvəzsiz incilərinə çevirə bilmişdir Şairin əsasən oğuz ləhcələrindən ibarət olan leksik vahidləri sırasında qismən də olsa qıpçaq ünsürləri müşahidə olunur.

Y.Əmrənin divanında əcnəbi alınmalarla yanaşı müasir türk dili üçün arxaikləşmiş əsl türk mənşəli sözlərin işlənməsinə də təsadüf edirik. XIII-XIV əsrlərdə türk dillərində müştərək işlənmiş esrük, esenlik, uçmaq, tamu, yöre, aydırmaq, bencileyin, uş, sayru, ayak, bitik kimi sözlər Y.Əmrə divanında təsbit olunmuş və belə leksik vahidlər hesabına müasir türk dilində özləşmə prosesi aparılmaqdadır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Y.Əmrə divanı həm klassik irsimizi öyrənmək, həm də doğma dilimizin funksionallığını artırmaq və onu lüzumsuz əcnəbi alınmalardan təmizləmək işində praktik əhəmiyyət daşıyır. Yunus Əmrənin "Divan"ında birinci və ikinci şəxsin təkinə aid olan şəxs əvəzlilərin çox fəal olması diqqəti cəlb edir. Bunu, şairin təsəvvüflə bağlılığı ilə aydınlaşdırmaq olar. Yunus Əmrənin "Divanı" yüksək səviyyədə, müəyyən bioloji səviyyəsi və hazırlığı olan auditoriya üçün yazılmışdır. Onun ilahi və nəfəsləri ilə geniş kütləyə ünvanlandığından daha anlaqlı və xəlqi səviyyə təsiri bağışlayır.

Məhz yuxarıda qeyd olunan məziyyətlərinə görə Yunus Əmrənin əsərləri əsrlərin sınağına sinə gərmiş, özünün bədii dəyərlərini ən yüksək səviyyədə sərgiləmiş, yaşamaq, gələcək nəsillərə örnək ola bilmək hüququ əldə etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Çağatay S. Eski Osmanlıca üzərində bazı notlar. Ankara, 1944, 75 s.
2. Eyuboğlu S. Yunus Əmrə. İstanbul, 1962, 320 s.
3. Fahri E. Yunusun lisanı. "Yunus Əmrə". №6. Ankara, 1929, s.20-37.
4. Gölpınarlı A. Yunus Əmrədə öztürkçe kelimeler. "Türkiyat Mecmuası". VI, İstanbul, 1934, s.40-47.
5. Gölpınarlı A. Yunus Əmrə ve Tasavvuf. İstanbul, 1961, 211 s.
6. Aslanov V.İ. "Divanu-luqat-it türk". M.Kaşqari i azərbaydjanskiy əzık. "Sov.törkoloqiə", 1972, №1, s.61-74.
7. Belkin V.M. Arabskaə leksikoloqiə. M., 1975, İzd.-vo Moskovskoqo Universiteta, 200 s.
8. Bertelgs E.G. Sufizm i sufiyskaə literatura. M., 1965, İzd.-vo "Nauka", 522 s.
9. Malov S.E. Pamətniki drevnetörkskoy pisğmennosti. M.-L., İzd.vo Akademii Nauk SSSR, 1951, 80 s.
10. Atalay B. Divanı-lüğat-it türk dizini. Ankara, 1943, 885 s.

РЕЗЮМЕ**Айтен ИБРАГИМОВА*****Слова арабско-персидского происхождения
в диване Юнуса Эмре******Ключевые слова:*** заимствованные слова, происхождение и значение слова

На определенном этапе исторического развития турецкого языка некоторые слова турецкого происхождения были заменены арабско-персидскими словами, а значительная часть приобретений в процессе ассимиляции - собственными турецкими словами. Исследование арабо-персидских приобретений в произведениях Юнуса Эмре. Слова арабского происхождения, которые мы встречаем в трудах Юнуса Эмре, в основном связаны с религиозными концепциями или абстрактными концепциями. В наречиях чаще встречаются слова персидского происхождения.

SUMMARY**Ayten IBRAHIMOVA*****Arabic-Persian Origin Words in Yunus Amra's Divan******Keywords:*** borrowed words, word origin, word meaning

At a certain stage of the historical development of the Turkish language, some of the words of Turkish origin were replaced by Arabic-Persian words, and then the majority of the borrowing words again were replaced with their Turkish equivalents. The main subject of the present article is firstly to study this process and secondly the Arabic-Persian borrowings in the Yunus Amra's divan. Words of Arabic origin that we encounter in Yunus Amra's divan are mainly related to religious concepts or abstract concepts. Words of Persian origin appear mostly in adverbial combinations.